

Początki Miejskiego Biura Statystycznego w Krakowie¹

Dnia 9 lutego 1882 r. Rada Miejska stołecznego królewskiego miasta Krakowa, po wysłuchaniu referatu wiceprezydenta miasta Stefana Muczковского, podjęła następującą uchwałę:

1. Ustanawia się komisję statystyczną gminy miasta Krakowa, w której skład wchodzi panowie: a/ prezydent miasta względnie pierwszy wiceprezydent miasta jako przewodniczący, b/ drugi wiceprezydent miasta, c/ radca magistratu przez pana prezydenta powołany, d/ fizyk miasta [tzn. lekarz miejski], e/ trzech członków przez Radę Miasta powołanych, f/ dyrektor biura statystycznego przez komisję na przeciąg lat trzech wybrany a przez prezydenta miasta zatwierdzony.
2. Zadaniem komisji statystycznej będzie: a/ czuwać nad czynnościami biura statystycznego, [b/] badać program prac biura, instrukcje i formularze statystyczne przez dyrektora przedstawione, c/ uchwalać wszelkie publikacje biura w granicach kwoty w 3. ustępie wskazanym[!].
3. a/ Na koszt urządzenia tymczasowego biura statystycznego gminy miasta Krakowa Rada Miasta na przeciąg lat trzech, tj. na lata 1882 do końca 1884 roku, przeznacza kwotę 1800 zł [złoty reński waluty austriackiej] rocznie; b/ statystykę sanitarną prowadzić będzie, jak dotąd, fizyk miejski za rocznym wynagrodzeniem 400 zł.
4. Rozporządzenie powyższą kwotą odbywać się ma na podstawie etatu, który komisja statystyczna co roku Radzie Miejskiej do potwierdzenia przedstawiać będzie².

W ten sposób zostały stworzone podstawy prawne dla zorganizowania w Krakowie osobnego biura statystycznego pracującego na potrzeby władz miejskich. Myślano o tym już od lat³. Dotychczas, zgodnie z obowiązkiem ustawowym, zbierano dane statystyczne odnoszące się do ruchu naturalnego ludności (urodzenia, małżeństwa, zgony) i odsyłało je do

¹ Ostatnio ukazała się opracowana w Urzędzie Statystycznym w Krakowie praca zbiorowa pod kier. Andrzeja Bindy praca zbiorowa *Historia statystyki ziemi krakowskiej* (Kraków 2007), której pierwszy rozdział (s. 7-26) został poświęcony instytucjom statystycznym w Krakowie do 1918 r.

² „Dziennik Rozporządzeń dla stoł. król. miasta Krakowa”. R. [3]: 1882, s. 2.

³ „Statystyka miasta Krakowa” (dalej cytuję: Stat.m.Kr.). Z. 1: 1887, s. 3.

Namiestnictwa we Lwowie. Stąd trafiały do Centralnej Komisji Statystycznej w Wiedniu, na miejscu jednak nie były opracowywane. Na własne potrzeby natomiast władze miasta zaczęły najpierw, w formie cotygodniowych raportów, gromadzić statystykę zgonów. Zajmowała się tym, na podstawie uchwały Rady Miejskiej ze stycznia 1877 r., miejska Komisja Sanitarna. Zorganizowanie statystyki śmiertelności powierzono Bolesławowi Lutostańskiemu. Ten wzięty lekarz-balneolog i publicysta, a przy tym – jako autor prac naukowych – jeden z pierwszych członków Akademii Umiejętności (uprzednio zaś uczestnik powstania styczniowego i więzień polityczny), zajął się energicznie powierzonym mu zadaniem. Przy tej okazji dostrzegł on pilną potrzebę utworzenia w Krakowie osobnej komórki organizacyjnej przy władzach samorządowych, która nie tylko zbierałaby, ale i opracowywała wszechstronną statystykę miasta. Przygotował nawet i opublikował projekt struktury organizacyjnej i regulaminu działania komisji statystycznej Rady Miejskiej oraz miejskiego biura statystycznego⁴. Pod wpływem tego i podobnych głosów Rada Miejska podjęła zacytowaną wyżej uchwałę z 9 lutego 1882 r.

W ciągu dwóch lat, po wprowadzeniu do budżetu miasta odpowiedniej kwoty i po zmianie trybu powoływania dyrektora biura (nie przez komisję statystyczną, jak pierwotnie ustalono, lecz przez Radę Miejską)⁵, uchwała ta doczekała się realizacji. Na posiedzeniu w dniu 3 stycznia 1884 r. Rada Miasta mianowała dyrektora Biura Statystycznego Miejskiego z pensją roczną 600 zł⁶, a miesiąc później, na posiedzeniu 7 lutego 1884 r., prezydent informował Radę, że biuro statystyczne ukonstytuowało się i jego dyrektor objął czynności⁷.

Nastąpiło to dzięki sprawnie pracującej komisji statystycznej i stało się poważnym osiągnięciem miasta – tym bardziej znaczącym, że przypadło na czas urzędowania na stanowisku prezydenta Ferdynanda Weigla (17 II 1881 – 17 XI 1884), kiedy to nieporozumienia między nim a Radą Miejską powodowały zahamowanie realizacji różnych projektów rozwojowych⁸. Kraków dołączał tym samym do tych dużych i dobrze się

⁴ B[olesław] Lutostański, *Memoriał w sprawie urzędzenia biura statystycznego w Krakowie*. Kraków 1880.

⁵ „Dziennik Rozporządzeń...”. R.[4]: 1883, s. 11, 149.

⁶ Nie była to pensja wysoka, jeśli zważyć, że w tym czasie prezydent miasta pobierał 6000, radca 2000 a kancelista 800 zł. reńskich płacy zasadniczej (Marian Górkiewicz, *Ceny w Krakowie w latach 1796-1914*. Poznań 1950, s. 233).

⁷ „Dziennik Rozporządzeń...”. R. 5: 1884, s.33, 39.

⁸ Irena Homola Skapska, *Zapomniany prezydent Krakowa Ferdynand Weigel*. W: *Kraków-Małopolska w Europie środkowej. Studia ku czci profesora Jana M. Małeckiego w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Pod red. Krzysztofa Brońskiego i in. Kraków 1996, s.225-237, szczeg. 235.

rozwijających miast europejskich, w których uznano, że profesjonalnie przygotowane materiały statystyczne są ważną podstawą strategii rozwoju.

W przodujących krajach europejskich już od początków XIX w. organizowano centralne urzędy statystyczne, które zbierały i publikowały materiały dotyczące całego państwa. Po pewnym czasie, gdzieś w połowie wieku, zaczęto jednak odczuwać potrzebę funkcjonowania podobnych instytucji o zasięgu lokalnym. Rozpoczęło się powoływanie przez władze miejskie, przede wszystkim w wielkich metropoliach, własnych biur statystycznych. Wywoływało to początkowo dyskusje, a nawet ostre spory na temat zasadności istnienia urzędów miejskich zajmujących się statystyką. Ich przeciwnicy (byli to przeważnie kierownicy odpowiednich urzędów państwowych) argumentowali, że urzędy statystyczne w miastach są zbędne, gdyż wszelkie dane, także odnoszące się do poszczególnych miast, gromadzą i ogłaszają centralne urzędy statystyczne. Zwolennicy biur miejskich dowodzili natomiast, że administracja miast, zwłaszcza miast wielkich, potrzebuje wielu danych, które nie zawsze stanowią przedmiot zainteresowania biur państwowych. Wobec zaś postępu cywilizacyjnego, pobudzanego właśnie przez rozwijające się miasta, administracja tych miast obejmuje zasięgiem swego działania coraz to nowe obszary i w związku z tym potrzebuje pewnych i ścisłych informacji dotyczących nie tylko liczby ludności, czy liczby budynków, ale także higieny i stanu zdrowia mieszkańców, bezpieczeństwa, oświaty, komunikacji wewnętrznej, potrzeb w zakresie pomocy społecznej, instytucji kulturalno-rozrywkowych, rekreacji itd. Podnoszono poza tym, że zwykle sprawozdania urzędnicze sporządzane w magistracie nie zastąpią zestawień statystycznych profesjonalnie przygotowanych przez wyspecjalizowaną instytucję. Wszystkie te spory spowodowały nawet, że utworzone na początku lat 50. miejskie biuro statystyczne w Berlinie trzeba było zrazu zamknąć, że ostry sprzeciw kierownika centralnego biura statystycznego Królestwa Saksonii uniemożliwił początkowo otwarcie biura miejskiego w stolicy państwa: Dreźnie⁹ i że w ogóle funkcjonowanie utworzonych już lokalnych („gminnych”) instytucji statystycznych nie zawsze przebiegało bez zakłóceń.

Mimo tych trudności miejskie biura statystyczne szybko zaczęły powstawać, gdyż stawały się niezbędne władzom miejskich pragnącym sprawnie działać¹⁰. W latach 60.

⁹ Tadeusz Pilat, *O miejskich biurach statystycznych i urządzeniu takiego biura we Lwowie*. Lwów 1871; Józef Kleczyński, *Miejskie biura statystyczne*. Kraków 1884.

¹⁰ „Coraz więcej powstaje biur statystycznych po wielkich miastach tam, gdzie te wyższe zadania administracji miejskiej przychodzą do świadomości”. Józef Kleczyński, *Organizacja statystyki w Austrii*. Lwów 1883, s. 82.

funkcjonowały już miejskie biura statystyczne w Berlinie, Wiedniu i Rzymie. W 1869 r. otwarto takie w Peszcie (dopiero w 1872 r. Peszt został połączony z Budą tworząc jedno miasto: Budapeszt). Przewodziły miasta niemieckie: już w 1861 miała swoje biuro statystyczne Brema, w 1865 – Frankfurt nad Menem, w 1866 – Hamburg itd. Na terenie monarchii austro-węgierskiej wcześniej niż Kraków posiadały je: Wiedeń, Triest, Praga, Lwów i Budapeszt, a na ziemiach dawnej Polski – oprócz Lwowa tylko Warszawa (w Poznaniu miejskie biuro statystyczne utworzono w 1905 r., w Łodzi dopiero w 1918)¹¹. Wszystko to były miasta znaczące pod względem politycznym jako stolice państw albo rozległych prowincji, lub pod względem gospodarczym (Triest był głównym portem morskim Austro-Węgier). Do tego wszystkie one były wtedy (w 1880 r.) większe od Krakowa pod względem liczby mieszkańców. Dołączenie do nich Krakowa świadczyło, jeśli nie o znaczeniu samego miasta, to w każdym razie o roztropności jego władz samorządowych. Dodajmy, że wówczas w Austrii dwie stolice prowincji a przy tym miasta liczebnie większe od Krakowa nie miały jeszcze w własnych biur statystycznych: Brno na Morawach i Graz w Styrii.

Kraków na początku czwartej ćwierci XIX wieku był jeszcze miastem stosunkowo niewielkim: drugim w Galicji pod względem liczby mieszkańców (60 tys. ludności cywilnej w 1880 r.), w gruncie rzeczy prowincjonalnym, położonym na krańcach rozległej monarchii austro-węgierskiej, ze statusem ledwie miasta powiatowego, dość jeszcze zaniedbanym i ubogim. Przeżywał jednak, po otrzymaniu statutu gminnego i przywróceniu samorządu w 1866 r. oraz po nadaniu całej Galicji autonomii w 1867 r., okres szybkiego rozwoju. W lutym 1881 r. (z powodu mianowania na wysokie stanowisko marszałka krajowego) zakończył urzędowanie drugi z szeregu wybieranych po przywróceniu samorządu prezydentów miasta: Mikołaj Zyblikiewicz. Podobnie, jak jego wybitny poprzednik Józef Dietl, realizował on ambitny plan przekształcenia Krakowa w miasto nowoczesne. Kierunki tego przekształcania i rozwoju są widoczne na przykładzie ważnych wydarzeń w życiu miasta, które miały miejsce także w czasie tworzenia tu miejskiego biura statystycznego, tzn. w latach 1881-1883. Wtedy to nowe porządki w zarządzaniu miastem uzewnętrzniły się wprowadzeniem przejrzystej numeracji domów, w usprawnianiu gospodarki komunalnej – uruchomieniem tramwaju konnego (1882), w kształceniu fachowców do działalności gospodarczej – otwarciem Miejskiej Szkoły Handlowej (1882). Zaangażowanie społeczne wielu osób sprawiało, że

¹¹ Ibidem, s. 81; *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Bd. 7, Jena 1926, s. 943, 965; Fr[anciszek] Piltz, *Organizacja statystyki miejskiej*. „Kwartalnik Statystyczny”. T. 7: 1930, s. 889.

powstawały w Krakowie fundacje dobroczynne: w 1883 r. ks. Kazimierz Siemaszko ze zgromadzenia misjonarzy św. Wincentego otworzył przy ul. Długiej „Dom dla biednych i opuszczonych chłopców”. W tym też czasie wzbogacało się życie polityczne: w 1882 r. zaczęto wydawać dziennik o zabarwieniu demokratycznym pt. „Reforma” (wkrótce przemianowany na „Nową Reformę”), przez co przełamany został monopol konserwatywnego „Czasu”. Znakomicie rozwijał się Uniwersytet Jagielloński osiągając wysoki poziom naukowy, czego dowodem stał się w 1883 r. sukces badawczy na skalę światową: dokonanie przez dwóch profesorów skroplenie składników powietrza. Kraków stawał się centrum sztuki narodowej: właśnie w 1882 r. Jan Matejko, pierwszy dyrektor krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych (przemianowanej później na ASP), został wyróżniony tytułem honorowego obywatela miasta. W skali całego kraju, rozdartego przez trzy państwa zaborcze, Kraków jawił się jako „skarbnica pamiątek narodowych” i miejsce obchodów patriotycznych. W 1881 r., wkrótce po otwarciu na Skałce „grobow zasłużonych” przeniesiono tu uroczyscie zwłoki Wincentego Pola i Lucjana Siemieńskiego, w 1883 r. w salach I piętra odrestaurowanych Sukiennic otwarto oficjalnie Muzeum Narodowe i w tymże roku zorganizowano okazałe obchody 200. rocznicy zwycięstwa Jana III Sobieskiego pod Wiedniem. Taki był Kraków wtedy, gdy Rada Miejska zdecydowała powołać własne biuro statystyczne. Fakt ten dobrze wpisuje się w cały splot działań samorządowych, zmierzających do tego, by dawna stolica potężnego państwa stała się nie tylko miastem nowoczesnym, ale i „kulturalną stolicą” całej Polski, wyprzedzającą pod tym względem znacznie bogatszą oraz kilkakrotnie większą Warszawę oraz stolicę Galicji: Lwów.

Sprawne zorganizowanie Biura Statystycznego Miejskiego świadczyło o energii komisji statystycznej, samo przecież nie przesądzało o efektach jego działalności. Ważna była osoba kierownika, noszącego tytuł dyrektora (później – naczelnika), i pracującego pod jego zwierzchnictwem, nielicznego zresztą zespołu. Ważne i to, że zgodnie z uchwalonym przez komisję statystyczną regulaminem dyrektor podlegał bezpośrednio prezydentowi miasta, a biuro zachowywało znaczną samodzielność oraz że jego pracom nadawano charakter naukowy. Świadczy o tym powoływanie na stanowisko dyrektora wysokiej klasy fachowców (o czym niżej), a także zorganizowanie od razu przy biurze specjalistycznej biblioteki (dzięki wymianie z licznymi biurami statystycznymi z zagranicy posiadała ona wiele rzadkich wydawnictw). Nie bez znaczenia było i to, że w komisji statystycznej zasiadali często

profesorowie uniwersytetu¹². Byli wśród nich tacy uczeni, jak Franciszek Kasperek, profesor i rektor UJ, członek czynny Akademii Umiejętności, uchodzący za twórcę nauki prawa politycznego, Ksawery Fierich, także profesor prawa i rektor UJ, a po odzyskaniu przez Polskę niepodległości prezydent Komisji Legislacyjnej, czy wreszcie profesor prawa skarbowego UJ Juliusz Leo, zanim jeszcze został prezydentem Krakowa. Toteż rezultaty pracy kilkuosobowego zespołu biura okazały się owocne, a ono samo zyskało sobie uznanie. Podobno z czasem uchodziło nawet za jedno z najlepszych w Europie.

Trzy lata po zorganizowaniu Biura Statystycznego Miejskiego w Krakowie, w 1887 r. ukazał się pierwszy zeszyt wydawnictwa periodycznego pt. „Statystyka miasta Krakowa zestawiona przez Biuro Statystyczne Miejskie”. Skromne określenie „zeszyt” nie powinno mylić. Pierwszy zeszyt był to, niezależnie od bogactwa zawartej w nim treści, sporych rozmiarów tomik, obejmujący w twardej okładce 130 stron druku. Kolejne „zeszyty”, zawierające ujęcia tabelaryczne i opisowe, ukazywały się odtąd dość regularnie: w zasadzie co dwa lata (takie było zamierzenie). Stopniowo wzbogacały też wydatnie swą treść i powiększały objętość:

- zeszyt 1, Kraków 1887 – str. VIII, 124,
- zeszyt 2, Kraków 1889 – str. VIII, 158,
- zeszyt 3, Kraków 1892 – str. VIII, 176, tabl. 1,
- zeszyt 4, Kraków 1894 – str. 210,
- zeszyt 5, Kraków 1896 – str. nlb. 4, 189, tabl. 6,
- zeszyt 6, Kraków 1898 – str. 153, tabl. 1,
- zeszyt 7, Kraków 1900 – str. VII, 255, tabl. 255, tabl. 5,
- zeszyt 8, Kraków 1902 – str. V, 143,
- zeszyt 9, cz. 1, Kraków 1905 – str. 208,
- zeszyt 9, cz. 2, Kraków 1907 – str. nlb. 2, 329,
- zeszyt 10 za lata 1903, 1904 i 1905, Kraków 1908 – str. VIII, 344,
- zeszyt 11 za lata 1906 i 1907, Kraków 1909 – str. VIII, 340,
- zeszyt 12, Kraków 1912 – str. 371.

W zeszycie pierwszym „Statystyki” ograniczono się do dwóch działów określanych jako „przestrzeń” (powierzchnia miasta, ulice, domy) i „ludność” (jej rozmieszczenie,

¹² Stat.m.Kr., z. 1: 1887, s. 4. – Jeszcze w 1921 r. spośród wszystkich działających w niepodległej Polsce miejskich biur statystycznych (łącznie ze stołeczną Warszawą) krakowskie miało najzasobniejszą bibliotekę naukową (Jan Piekalkiewicz, *Statystyka miejska w Polsce*. „Kwartalnik Statystyczny”. T. 4: 1927, s. 8).

pochodzenie, wiek, płeć, wykształcenie, narodowość, wyznanie, zawód). W zeszycie drugim do takich informacji doszły jeszcze dotyczące szkół podstawowych i dzieci w wieku szkolnym oraz pomocy społecznej („dobroczynności”) zarówno ze strony gminy jak i różnych fundacji. W zeszycie trzecim znalazły się nadto wiadomości na temat konsumpcji oraz cen zboża. Zeszyt czwarty, który ukazał się w 1894 r., zawiera przede wszystkim szczegółowe wyniki powszechnego spisu ludności z 1890 r. Podobnie w późniejszych zeszytach prezentowane będą dane (oczywiście odnoszące się do Krakowa) z kolejnych spisów powszechnych: z 1900 i 1910 r. Wkrótce też zaczęto umieszczać w „Statystyce” rozbudowany dział obrazujący finanse miasta, z czasem również – chociaż nie we wszystkich zeszytach – dane dotyczące ruchu budowlanego, rzemiosła i innych działów gospodarki (m.in. opublikowano wyniki spisu przedsiębiorstw przemysłowych i handlowych przeprowadzonego w 1902 r.), zdrowotności (zapadalność na choroby zakaźne, szczepienie ospy, personel medyczny, przeprowadzane dezynfekcje, pogotowie ratunkowe), stanu dróg miejskich i kanalizacji oraz takich instytucji komunalnych, jak gazownia, wodociąg, tramwaje, zakład oczyszczania miasta, komunalne kasy oszczędności. Uwzględniano również ruch pocztowy i kolejowy, sądownictwo i bezpieczeństwo na terenie miasta oraz działalność instytucji kulturalnych (teatr, muzea). Wreszcie w dziale „Uprawnienia obywatelskie” relacjonowano pod względem statystycznym wybory do Rady Miejskiej i zmiany w przynależności do gminy¹³.

Krakowskie Biuro Statystyczne Miejskie wykonywało wiele doraźnych badań i zleceń władz miejskich. Sporządzano na przykład dla celów urzędowych tygodniowe i kwartalne (zamienione później na oficjalne wydawnictwo miesięczne) wykazy ruchu ludności i stosunków meteorologicznych¹⁴ (te ostatnie informacje znalazły się w „Statystyce miasta Krakowa” od zeszytu 9/1, w osobnym dziale „Klimat i obszar miasta”). Biuro współdziałało w przeprowadzaniu spisów powszechnych ludności, sporządzało materiały dla prac przygotowawczych do utworzenia „wielkiego Krakowa”, tzn. zrealizowanego w latach 1910-1915 przyłączenia kilkunastu gmin podmiejskich, itp. Jednakże dzisiaj dla nas najbardziej widowym owocem tej działalności (stale jeszcze bardzo cennym w badaniach historycznych) są zeszyty „Statystyki miasta Krakowa”. Ten plon wydawniczy najłatwiej też porównać z analogicznymi osiągnięciami biur statystycznych innych miast.

¹³ Stat.m.Kr., z. 1: 1884 – 12: 1912, passim; Irena Karwacka, *Biura statystyczne w Krakowie i we Lwowie*. „Wiadomości Statystyczne”. R. 13: 1968, z. 1, s. 21.

¹⁴ St.m.Kr., z. 9/1: 1905, s. 3.

Miejskie biuro statystyczne we Lwowie powstało jeszcze w listopadzie 1872 r., tzn. jednaście lat wcześniej niż w Krakowie. Pierwszym naczelnikiem i organizatorem biura lwowskiego stał się Tadeusz Romanowicz, zasłużony działacz polityczny, przede wszystkim jednak dziennikarz. Doprowadził on do wydania trzech roczników „Wiadomości statystycznych o mieście Lwowie”, które ukazały się w roku 1874, 1876 i 1877, czyli znacznie wcześniej, niż pierwszy zeszyt „Statystyki miasta Krakowa”, i miały bogatszą treść od tego ostatniego. Jednakże po ustąpieniu Romanowicza w 1881 r. nastąpiły komplikacje w obsadzeniu stanowiska naczelnika biura, różne zmiany organizacyjne, a – co za tym idzie – dłuższa przerwa w wydawaniu podstawowej publikacji. Dopiero w 1889 r. Miejskie Biuro Statystyczne we Lwowie odzyskało status samodzielnej jednostki organizacyjnej, a pierwszy tom nowej serii „Wiadomości statystycznych o mieście Lwowie” ukazał się w 1892 r. – piętnaście lat po wydaniu ostatniego tomu serii pierwszej¹⁵.

O wiele skromniej przedstawia się dorobek wydawniczy powstałej już w 1876 r. Sekcji Statystycznej Magistratu w Warszawie. Nie zdołała ona do końca XIX w. publikować systematycznie kompleksowej statystyki miasta. Wydawała jedynie od 1877 r. sprawozdania o stanie i ruchu ludności, a pewne dane zamieszczała też w serii sprawozdawczo-statystycznej pt. *Obzory goroda Warszawy*¹⁶.

Swoje osiągnięcia oraz utrzymanie nieprzerwanej działalności krakowskie biuro statystyczne zawdzięcza w dużej mierze oparciu swej pracy na naukowych podstawach, a to dzięki powiązaniom personalnym z Uniwersytetem Jagiellońskim. Wspomniano już o udziale profesorów uniwersytetu w pracy Sekcji Statystycznej Rady Miejskiej. Bardzo wiele zawdzięcza im także samo Biuro Statystyczne Miejskie. Przez cały okres przed wybuchem pierwszej wojny światowej, jedynie z dziesięcioletnią przerwą w latach 1900-1910, kierowali nim profesorowie Uniwersytetu Jagiellońskiego. Profesorem był pierwszy dyrektor biura Józef Kleczyński, pełniący tę funkcję w latach 1882-1900, docentem UJ – ostatni w wymienionym okresie: Kazimierz Władysław Kumaniecki. Kumaniecki już w 1904 r., po ukończeniu studiów prawniczych i uzyskaniu stopnia doktora, został zatrudniony w Biurze

¹⁵ I. Karwacka, op.cit., s. 20-21; Janusz Bar, Piotr Franaszek, *Informator statystyczny do dziejów przemysłu w Galicji*. [T. 1]: *Górnictwo i hutnictwo*. Kraków 1981, s. 20-22; Helena Madurowicz-Urbańska, *Lwów i Lwowianie w latach 1874-1939. Posłowie do „Wiadomości statystycznych o mieście Lwowie”*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. T. 886 („Prace Historyczne”, z. 89): 1989, s. 199-210.

¹⁶ *Bibliografia Warszawy. Druki zwarte*. Warszawa 1958, s. 17; *Encyklopedia Warszawy*. Warszawa 1994, s. 809.

Statystycznym Miejskim jako „druga siła conceptowa”¹⁷. Naczelnikiem biura został w 1910 r. będąc już docentem statystyki UJ, a więc osobą znakomicie przygotowaną do swej funkcji. Dał się też poznać jako sprawny kierownik biura, wydawca ostatniego, dwunastego zeszytu „Statystyki miasta Krakowa” i autor zawartego z nim (i opublikowanego jako osobna odbitka) opracowania tymczasowych wyników spisu ludności w Krakowie z 31 grudnia 1910 r. Po wybuchu wojny w 1914 r. Kumaniecki musiał przerwać pracę w biurze statystycznym, gdyż został powołany do armii austriackiej. W Polsce niepodległej, już jako profesor statystyki, nauki administracji i prawa administracyjnego UJ, opublikował z tego zakresu wiele prac naukowych, pozostawał nadal członkiem krakowskiej Rady Miejskiej i jej Komisji Statystycznej, przez kilka miesięcy w 1922 r. pełnił funkcję ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego¹⁸.

Krakowskie biuro statystyczne w okresie powstawania i początków działalności zawdzięcza jednak najwięcej Józefowi Kleczyńskiemu. Wypada mu przeto, na zakończenie, poświęcić nieco więcej uwagi. Kleczyński jest przykładem tych Polaków z zaboru rosyjskiego w drugiej połowie XIX w., którzy wskutek zaangażowania patriotycznego skazani byli na tułaczkę poza granicami ziemi ojczystej, by z czasem znaleźć schronienie w autonomicznej Galicji i tu poświęcić swój talent i pracowitość rozwojowi kraju. Urodził się w 1841 r. na Podolu rosyjskim, chodził do szkoły i zdał maturę w Warszawie. Rozpoczęte tu studia prawnicze przerwał w 1863 r., by udać się do powstania. Konsekwencją była emigracja: półroczna praca we Francji, studia podjęte najpierw w Paryżu, potem w Niemczech, gdzie w 1867 r. uzyskał stopień doktora prawa na uniwersytecie w Heidelbergu. Po dwu latach osiadł w Galicji przebywając początkowo w Krakowie, potem we Lwowie i znowu w Krakowie. Tu ostatecznie skryształizowały się jego zainteresowania naukowe statystyką, połączone z kierunkiem pracy zawodowej. We Lwowie objął pracę w Krajowym (tzn. galicyjskim) Biurze Statystycznym, co pozwoliło mu na współpracę z kierującym tym biurem Tadeuszem Pilatem, profesorem na Uniwersytecie Lwowskim, i udział w wydawaniu pierwszych tomów „Wiadomości Statystycznych o Stosunkach Krajowych”. W 1880 r. habilitował się we Lwowie i podjął wykłady ze statystyki. W tym czasie otworzyła się możliwość objęcia katedry na Uniwersytecie Jagiellońskim. W 1881 r. Kleczyński został powołany do Krakowa na stanowisko profesora prawa administracyjnego i statystyki. Odtąd

¹⁷ Stat.m.Kr., z. 9/1: 1905, s. 1.

¹⁸ Adolf Gawalewicz, *Kumaniecki Kazimierz Władysław*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 16, Wrocław 1971, s. 174-176.

związał się na stałe z naszym miastem. Już jako uznany uczony o cenionym dorobku naukowym i doświadczeniu nabytym w Krajowym Biurze Statystycznym we Lwowie podjął się zorganizowania miejskiego biura statystycznego w Krakowie, a następnie kierował nim aż do swej śmierci we wrześniu 1900 r. Pod jego redakcją wyszło sześć zeszytów „Statystyki miasta Krakowa”. Zmarł w trakcie redagowania zeszytu VII.

Józef Kleczyński zasłużył się wielce jako profesor uniwersytecki i jako uczony. Na Uniwersytecie Jagiellońskim kierował cały czas katedrą, w 1890/91 r. pełnił funkcje dziekana Wydziału Prawa, a w 1898/9 r. piastował godność rektora. W 1893 r. został wybrany na członka Akademii Umiejętności. Interesowała go przede wszystkim statystyka empiryczna i demografia statystyczna. W ogóle zaś przywiązywał wielką wagę do badań statystycznych. Jak pisała badaczka jego twórczości, „statystyka była dla Kleczyńskiego przede wszystkim metodą, można powiedzieć ogólną metodą, która ma na celu poznanie i zrozumienie, ale i prezentację masowych, szeroko rozumianych zjawisk społecznych”¹⁹. W swoich licznych pracach poświęconych takim ważnym w życiu ówczesnej Galicji problemom, jak struktura ludnościowa, samorząd i stosunki gminne, finanse publiczne i podatki, prawo propinacji, dawał wyraz nie tylko swoim talentom badawczym, ale i pasji działacza społecznego oraz publicysty żywo zainteresowanego pracą dla dobra kraju. Związany był z krakowskim środowiskiem konserwatywnym. Przy tym jednak cechował go szacunek dla odmiennych poglądów i nastawienie tolerancyjne wobec młodzieży studenckiej²⁰.

Na jego grobie na cmentarzu Rakowickim, pod jego nazwiskiem wyryto napis:

„Niech w Bogu spoczywa ten, który żył wedle praw Bożych”²¹.

¹⁹ Helena Madurowicz-Urbańska, *Józef Kleczyński i „Statystyka miasta Krakowa”*. W: *Z przeszłości Krakowa*. Praca zbior. pod red. Jana M. Małeckiego, Warszawa 1989, s. 254.

²⁰ *Dr Józef Kleczyński*. W: *St.m.Kr.*, z. 7: 1900, s. I-III; Helena Madurowicz-Urbańska, *Kleczyński Józef*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 12, Wrocław 1966-1967, s. 569-571; eadem, *Józef Kleczyński i „Statystyka...”*, s. 250-263.

²¹ Karolina Grodziska, *Scientiarum decor. Cmentarz Rakowicki w tradycji Polskiej Akademii Umiejętności*. Kraków 2002, s.104.

Streszczenie

Kraków, dawna stolica państwa polskiego, należał od 1796 r. (z przerwą w latach 1815-1846) do monarchii austriackiej, leżąc na jej krańcach. Stał się miastem zaniedbanym i biednym. Dopiero od chwili odzyskania samorządu w 1866 r. nowe władze miejskie zaczęły energicznie zabiegać o unowocześnienie Krakowa. Zrozumiano, że niezbędne jest do tego uzyskiwanie precyzyjnych informacji statystycznych. W 1882 r. powołano przy Radzie Miejskiej komisję statystyczną, która doprowadziła do otwarcia w 1884 r. Miejskiego Biura Statystycznego. Stało się to później niż w innych dużych miastach: we Lwowie, stolicy prowincji (Galicji), nastąpiło to już w 1872 r., w największym mieście polskim Warszawie (wówczas pod panowaniem rosyjskim) – w 1876 r. Jednakże biuro krakowskie pracowało bardzo sprawnie i aż do wybuchu wielkiej wojny 1914 r. publikowało regularnie (co nie udało się ani we Lwowie, ani w Warszawie) dane statystyczne dotyczące różnych dziedzin życia miasta. Działo się tak dzięki nadaniu działalności podstaw naukowych i współpracy wielu profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego, którzy zasiadali w komisji statystycznej Rady Miejskiej i byli powoływani na dyrektorów Miejskiego Biura Statystycznego. Zawdzięcza ono najwięcej swemu założycielowi i pierwszemu dyrektorowi Józefowi Kleczyńskiemu (1841-1900), profesorowi prawa administracyjnego i statystyki Uniwersytetu Jagiellońskiego i członkowi Akademii Umiejętności w Krakowie.